

УДК 373.2.015.31:7 – 053.4: 373 (091)

Рагозіна В.В. кандидат педагогічних наук, докторант

Інститут проблем виховання НАПН України

(м.Київ)

СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ РАНЬОГО ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТЬ)

Анотація. У статті розкривається виникнення суспільної системи раннього естетичного виховання і розвитку дитини 1-3-х років з середини ХІХ по 30-ті роки ХХ століття. Виділено фактори, що вплинули на появу і трансформацію закладів для дітей у ранній період їхнього життя, типи установ, зміст і організація естетичної роботи з малюками. Узагальнено результати перших наукових досліджень щодо проблеми дітей раннього віку та їхнього розвитку в естетичній діяльності.

Ключові слова: дитина раннього віку, естетичний розвиток, вітчизняне дошкільне виховання, період середини ХІХ – початку ХХ століть.

Аннотация. В статье раскрывается возникновение общественной системы раннего эстетического воспитания и развития ребенка 1-3-х лет с середины ХІХ по 30-е годы ХХ века. Выделены факторы, которые повлияли на появление и трансформацию заведений для детей в ранний период их жизни, типы учреждений, содержание и организация эстетической работы с малышами. Обобщенно результаты первых научных исследований относительно проблемы детей раннего возраста и их развития в эстетической деятельности.

Ключевые слова: ребенок раннего возраста, эстетическое развитие, отечественное дошкольное воспитание, период середины ХІХ – начала ХХ веков.

Annotation. The article deals with the introduction of the social system of early aesthetic education and development of children from 1 to 3 years from the mid-nineteenth to thirtieth years of the twentieth century. The factors that influenced the emergence and transformation of institutions for children in an early period of their life, types of institutions, scope and organization of aesthetic work with kids are

distinguished. Results of the first scientific research on the problem of young children and their development in aesthetic activity are summarized.

Keywords: young child, aesthetic development, domestic preschool education period of the middle of the XIX - early XX centuries.

Вступ. У останнє десятиліття значно посилилась увага держави до раннього розвитку і виховання дитини, що пов'язано з входженням системи освіти і її найпершої ланки – дошкілля у європейський і світовий освітній простір. Відповідно Конвенції ООН проблема дитини раннього віку сьогодні є міждисциплінарною і потребує зусиль різних наук, що спрямовується на захист, соціальне благополуччя, освіти і розвиток маленької дитини. У зв'язку з цим важливим видається аналіз вітчизняного досвіду виховання дитини раннього віку у різні історичні періоди, цінні надбання якого можуть бути активно використані у сучасній практиці.

Стан розвитку російської і української дошкільної освіти став предметом наукових розвідок істориків, вчених-педагогів і громадських діячів: перші спроби аналізу належать до 20-х р.р. XX ст., які продовжилися у системно-узагальнюючих працях радянського періоду (Л. Батліна, Н. Біденко, Г. Ларіонова та ін.). При цьому переважно розглядалися надбання народної дошкільної освіти загалом у Радянському Союзі і тільки окремі праці розглядали особливості становлення дошкільного виховання в Україні (С. Абрамсон).

Соціально-педагогічні основи розвитку загальної системи дошкільного виховання розкривалися вченими у період 60-80-х р.р (О.Запорожець, Т.Маркова, Т.Комарова). У 90-тих р.р. після прийняття Україною незалежності вітчизняна педагогічна наука збагатилася ґрунтовними дослідженнями становлення вітчизняної системи дошкільного виховання (Л.Артемова, Г.Беленька, І. Дичківська, О.Квас, О.Кононко, Н.Лисенко, Т.Поніманська, З.Плохій, І.Рогальська, Т. Степанова, Т.Танько). Ретроспективний аналіз інших досліджень з цієї проблематики дозволив встановити: сучасні автори більше приділяли увагу особливостям суспільного дошкільного виховання у окремі періоди XIX і XX століть (Н. Дем'яненко, І. Прудченко, Т.Садова, І. Улюкаєва, Т.Філімонова, Л. Штефан та ін.), докладно розглядали цей процес регіонально – в Криму

(Т.Головань), на Закарпатті (Г.Рего), Донбасі (С.Дітковська), висвітлювали підготовку дошкільних працівників у різних регіонах України (І.Адамек, З.Нагачевська, М.Барна). Аспект дошкільного естетичного виховання та підготовки фахівців до його здійснення досліджувався Донченко О., Євтушенко В., Танько Т., Чернявською М.

Формулювання мети статті та завдань. Водночас помітно, що у російській та вітчизняній науково-педагогічній літературі проблема становлення раннього естетичного виховання і розвитку досі не набула розгляду. Короткий екскурс у історію суспільного виховання дітей раннього віку (період 20-60-тих р.р. ХХ століття) здійснювався Н.Аксариною і Н.Беляєвою. Все вище зазначене зумовлює необхідність дослідження генези ідеї раннього естетичного виховання дитини і її реалізації у вітчизняній системі дошкільної освіти, що стало **метою** написання статті (верхня і нижня хронологічні межі дослідження - від середини ХІХ ст. до 40-х р.р. ХХ ст.). Висвітлення особливостей раннього виховання з середини ХІХст. по 20-ті р.р.ХХ ст. (період становлення) стало б неможливим поза розглядом тенденцій, що склалися у загальній освітній системі Царської Росії, а потім у СРСР, до складу яких входила Україна і мала з ними спільне політичне, економічне й культурне минуле.

Виклад основного матеріалу статті. Найелементарніші уявлення про необхідність виховання з народження, виникли, на наш погляд, у наших пращурів - стародавніх слов'ян. Свідченням цього є зразки усної народної творчості, в яких відобразилися принципи виховання. Найвідоміші потішки для малечі («Сорока, сорока...», «Іде коза рогата»), знані сучасними матусями, беруть початок з Прадавньої Русі.У Київській державі (др.пол. ІХ-ХІІ ст.) діти усіх верств населення зростали вдома, де виховувалися у страхі перед Богом і батьками, яким дозволялося застосовувати покарання, навіть побиття – «Казни сына своего измлада , и порадуешься о нем в мужестве....» [3,с.16], и не ослабляй, бия младенца: аще бо жезлом биеши его, не умрет, но здравее будет...» [3,с. 15]. Сироти з народження знаходили притулок при церквах і монастирях, а з ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. ними стали опікуватися дворяни і заможні городяни, яких спеціальними указами (1712, 1714, 1715 р.) зобов'язували відкривати

госпіталі для малюків. Такі заклади утримувалися частково з державної казни і можна сказати, стали прообразом перших закладів суспільного виховання в Росії.

Проблеми догляду, лікування і суспільного виховання дітей від народження в тогочасних умовах стали предметом дискусій у колі передових російських діячів. Висока смертність немовлят, убивство незаконнонароджених та масова безпритульність дітей змушували їх активно займатися просвітництвом. Так, М.Ломоносов пропонував друкувати книги про повивальне мистецтво і розвиток немовлят, рекомендації яких ґрунтувалися на найкращому досвіді лікарів, а також розповсюджувати їх серед священників та інших грамотних людей, турбуватися про доступність ліків [8,с.388-391]. І.Бецкой став автором проектів, затвердження яких Катериною II сприяло відкриттю перших виховних будинків для сиріт и підкидьків з немовлячого віку (1764 р. – Москва, 1770 р. – Петербург), а також упорядкував настанови вихователям, які розсилалися у ці заклади [4,с.39].

Друга половина XIX ст.- поч. XX ст.знаменується суспільно-політичними, економічними трансформаціями, які вплинули на педагогічну думку та практику виховання маленьких дітей. Відомості про колиски, притулки при пологових будинках та притулки-ясла для немовлят невідомого походження, які існували у Криму, відносять нас до 1854-1871 р.р. Такі ж заклади, ініційовані доброчинними асоціаціями, товариствами педагогічного спрямування, органами місцевого самоврядування та приватними особами діють у містах на Слобожанщині, Київщині. Однак, такий досвід був скоріше винятковим, як і заклади для дітей привілейованих батьків, що з 60-тих років XIX ст. почали утворюватися у Росії. Вони були приватними й існували у великих містах: перші ясла для десяти немовлят у С.Петербурзі організовано у 1845 р. за ініціативою княгині Барятинської, у 1892 р. – відкрито перші ясла у Москві. Подібні заклади відкривалися у Києві, Одесі. Їх поява обумовлена посиленням устремління жінок до освіти, відстоювання рівних прав з чоловіками, активної участі у суспільному житті, що потребувало часу і сил. І якщо жінки вищого та середнього класу могли віддавати дитину у притулок чи винаймати няню, то бідним верствам населення такі послуги були недоступними. Унаслідок російсько-японської (1904-1905 р.р.),

1-шої світової (1914-1918 р.р.) та Кримської (1853-1856 р.р.) війн велика кількість малюків ставали сиротами. Спроби окремих земств, благодійників і педагогічних товариств, зокрема й Київського товариства народних дитячих садків, організовувати тимчасові заклади не могли кардинально змінити становище й прихистити усіх. Крім цього зазначимо, що подібні устнови тільки зберігали життя малюків і надавали їм елементарний догляд, про виховання не йшлося.

Пропозиція створення мережі ясел для немовлят працюючих жінок прозвучала у 1903 р. на II з'їзді Російської соціал-демократичної партії, де постало питання охорони материнства і дітей немовлячого віку (*наша примітка: діти немовлячого віку на той час – це діти від народження до 3-х років*). Однак, в соціально-економічних умовах тодішньої Росії вимоги з'їзду виявилися нездійсненними. Отже, незважаючи на поширення педагогічних поглядів зарубіжних педагогів (Ф. Фребель, М.Монтессорі), які реалізовувалися у практиці існуючих дитячих установ для дітей від 3-х років, немовлята як і раніше виховувалися у сім'ях, дуже незначна кількість- у яслах і притулках. Однак, на початку XX ст. розпочато вивчення психології і фізіології дитячого організму і виховання дитини періоду першого дитинства - при Психо-неврологічному інституті на кошти В.Зиміна створено Педологічний інститут, куди приймалися для спостережень діти одразу ж після народження [цит. за 3, с.10].

Після Жовтневої революції 1917 року ідея суспільного виховання дитини раннього віку набула розвитку. Оскільки нова влада залучала до активної праці жінок, проблема денного (цілодобового) догляду за дітьми вирішувалась створенням садків. Напрями державної політики щодо започаткування системи суспільного виховання з перших місяців життя, відображені у декретах 1917 р., реалізуються на практиці: створено Державний науково-дослідний інститут охорони материнства і дитинства (дітей немовлячого віку) Наркомздрава, ініціюються перші публікації. Відповідні документи приймаються і в Україні - постанови НКО УРСР „Про денні дитячі будинки” (8.06.1920 р.), „Про організацію відкритих дитячих будинків” (10.06.1920 р.), „Про соціальне виховання дітей” (1.07.1920 р.), які сприяють появі протягом 1919-1933 р.р. ясел, захистків, осередків, сезонних майданчиків [2]. У перших порадниках й

інструкціях відбилися основні принципи виховання - суспільність, наближення до природи, колективна праця. Створення мережі установ для немовлят була прогресивним починанням, однак, щодо таких дітей глибоко вкорінився погляд про достатність для них тільки догляду. Така установка зумовлювалась ще й критичною ситуацією з малюками у масштабах країни (висока смертність наводнороджуваних, захворюваність немовлят), тому першочерговими завданнями було саме збереження життя дітей, що могло досягатися тільки цілеспрямованими заходами органів Міністерства охорони здоров'я. Малюками до трирічного віку опікувався Наркомздрав, в той час як садки для дітей від 3-х років знаходилися під патронатом Наркомпросу. Відповідно організовувалась і робота у цих закладах, визначався її зміст і готувався персонал. У ясла, які починали роботу з кількох годин, а потім збільшили режим роботи від 6.00 до 22.00, приймали дітей від 2-х місяців до 3-х років, які знаходилися під наглядом персоналу з початковою медичною освітою. Ясла виконували соціально-побутову і медико-лікувальну функції. Прийняті державою заходи дещо покращили становище у галузі, однак, кількість закладів все ще залишалась малою, не вистачало спеціалізованих кадрів як і налагодженої системи їх підготовки, відчувався брак методичної літератури. Низька поінформованість персоналу більшої кількості закладів була причиною допущення помилок у організації роботи з немовлятами, хоча незадовільний досвід замовчувався [7, с.8-13]. Негативні моменти, а саме: наближені до лікарняних умови перебування, оточення малюків сестрами у білих халатах, обмеження у рухах, прогулянках, різновікове утримування дітей у одній кімнаті протягом дня і головне, ставлення до них як до пацієнтів – призводило до «фізичного і психічного госпіталізму», що гальмував розвиток дітей [1, с.9].

Поступово у середовищі практиків формується думка про необхідність виховання і навчання дитини, на що вплинули нароби педагогів (О.Кричевська, С.Лівшина, Є.Тихеева, Н.Ейгес та ін.), наукові дослідження, Інституту мозку ім.В.Бехтерева (Ленінград) під керівництвом М.Щелованова, який вважається основоположником педагогіки раннього дитинства. З 1925-1926 років відповідні питання стали вивчатися у комплексі вченими різних галузей – це дозволило зробити важливі висновки про розвиток дитини, зокрема: нейрофізіологічні

механізми психічної діяльності, які носять умовнорефлекторний характер, формуються під впливом зовнішніх подразників (фізіологи - І.Сеченов, В.Бехтерев, Л.Орбелі, І.Павлов), жодна з людських здібностей не дається від народження, а є результатом присвоєння суспільного досвіду (психологи - Л.Виготський, О.Леонтьєв). Положення вчених апробувалися на практиці (О.Усова, Є.Фльоріна, Б.Хачапурідзе, Г.Леушина, С.Русова, Ю.Фаусек) і зумовлювали розробляти зміст виховання дітей, зокрема й у естетичній сфері.

Прийняті на IV з'їзді дошкільної освіти (1928 р.) «Принципи укладання програми дитячого садка» лягли в основу створених програм 1932 і 1934 років, які хоч не розповсюджувалися на ясла, однак, стали орієнтирами і для працівників цієї ланки. Програми ставили завдання виховання, однак, не надавали конкретних методів і прийомів роботи, заняття як форма не виокремлювалася, а зміст по видам діяльності об'єднувався навколо «організаційних моментів»(наприклад, свят), що було, на наш погляд, першими спробами інтеграції змісту за тематичним принципом і мало як свої позитивні, так і негативні моменти (механічний добір матеріалу до тем, невідповідність віку).Комплексування змісту як підхід зберігся до 40-х років. Настанови щодо організації художнього виховання (малювання, ліплення, розгляд малюнків) носили рекомендаційний характер у вигляді тезисів - акцент в них робиться на наданні ігрового матеріала (звукового, художнього) для вільної діяльності дитини. Важливими є музично-ритмічні ігри, свята: «інтимні», пов'язані з побутом і життям дітей («свято приміщення», появи тварин у куточку) і спеціальні (до революційних світ, календарні) [9]. Даний підхід ніс риси «вільного виховання» (П.Каптерев, П.Лесгафт, К.Вентцель), що реалізовувалося у дитячих садках у 20-30-тих роках і хоча мало «раціональне зерно» (акцент на індивідуальності дитини, невтручання у її розвиток, необмеженість її діяльності), був викорінений з практики як «позанауковий», такий, що суперечив установкам радянської теорії виховання.

Початок 30-х р.р. характеризується впровадженням уніфікованої для всіх союзних республік моделі дошкільної освіти. Українська республіка відчуває гостру потребу в навчально-методичному забезпеченні виховання немовлят. У 1928 та 1932 роках українськими вченими і педагогами розроблялися національні

програми виховання, однак потім вони перероблялися з російського видання 1935 р. [5] Зміст і форми роботи у яслах копіювався за незначними змінами з молодшої групи (3-4-річечки), що не відповідало віковим особливостям дітей.

Естетичного розвитку діти набувають у музично-руховій, вільній грі з фарбами та природним матеріалом. Розвиток дітей як і раніше відбувається у комплексній діяльності (гра, заняття, праця, навчання) [10,с.3]. Поступово розширюються «поле» естетичної діяльності дітей, до музичної і образотворчої додаються ліплення, робота з книгою, спостереження за природою, однак зміст і методи роботи, головним завданням якої визначено розвиток творчості дітей, знаходяться наприкінці 30-х років у стані розробки (О.Фльоріна, О.Сакуліна, Н.Ветлугіна та ін.). Це засвідчує документ «Керівництво для вихователя дитячого сада» (1938 р.), в якому змістовий компонент все ще неконкретизовано.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, ідеї раннього виховання дітей є частиною поглядів російських вчених і громадських діячів ХІХ ст., що вплинуло на формування поглядів у суспільстві на важливість раннього дитинства у житті людини. Створення і становлення системи суспільного дошкільного виховання у період середини ХІХст.-30 р.р. ХХ ст., зокрема й дітей 1-3-років обумовлено рядом факторів: по-перше, політико-економічною ситуацією на межі століть, що спричинювала високу смертність і каліцтва маленьких дітей, потребуючих опіки; по-друге, зростання активності жінок у відстоюванні своїх прав і свобод і залучення їх до суспільної праці, що спричинювало догляд ха їхніми дітьми; по-третє, розвиток педагогічної думки стимулював ініціативи товариств сприяння дошкільному вихованню, благодійних організацій і приватних осіб у створенні закладів для малюків; по-четверте, вплив зарубіжних педагогічних ідей, які впроваджувалися у дошкільну практику і стимулювали її розвиток; по-п'яте, започаткування вітчизняних досліджень у СРСР, де відстоювалась позиція щодо необхідності розвитку дитини в умовах суспільного виховання від перших місяців її життя.

20-30-ті роки характеризуються становленням системи суспільного раннього виховання, що закріплювалося декретами та іншими державними документами, розбудовою мережі дитячих закладів для дітей раннього віку (ясел,

притулків, будинків дитини та ін.), розробкою перших програм, форм і методів роботи, зокрема й у естетичній діяльності. Музично-ритмічні ігри, розглядання картинок, вільна діяльність з художніми матеріалами (глиною, фарбами, олівцями) спрямовувалась не на оволодіння прийомами роботи, а на вільну діяльність дитини, пізніше - проголошувалась на розвиток її творчих здібностей.

Подальшого дослідження потребує аспект становлення вітчизняної системи раннього виховання у 40-80-х р.р. ХХ ст., а також висвітлення стану розвитку дитини 1-3-х років в умовах сучасної дошкільної системи в Україні.

Література:

1. Аксарина Н.М. *Воспитание детей раннего возраста.* – [Изд. 3-е, испр. и доп.] – М.: «Медицина», 1977. – 304 с. с ил.
2. Бондар О. В. *Становлення та розвиток системи дошкільного виховання в УСРР (1919 – 1933 р.р.): авт. дис. канд. істор. наук : 07.00.01 / Бондар Олександра Владиславівна.* –Х., 2006. –21 с.
3. Бехтерев В.М. *О воспитании в младенческом возрасте.* - С-Петербург: Типография Т-ва «Грамотность», 1913. – 28 с.
4. *История дошкольной педагогики в России: Хрестоматия: Учеб пособие для студентов пед. институтов по спец. «Дошк. педагогика и психология» /Сост Н.Б. Мчелидзе и др. Под ред. С.Ф Егорова. [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Просвещение, 1987.- 432 с.*
5. Каушан Н.Г., Воскобойнікова К.В. *План педагогічної роботи з дітьми для колгоспних ясел на літній квартал 1935 р.* – Одеса: Одеський облздороввідділ – Сектор ОХМД та ОЗДП. -1935р. – с.104
6. Красногорская Л.И. *Очерки развития дошкольного воспитания.* – М.: Учпедгиз, 1938. – 112 с.
7. Кричевская Е. *Практическое руководство по воспитанию детей в первые три года их жизни (для матерей, сестер яслей и домов младенца).* - М., Издательство «Работник Просвещения», 1922. – 56 с.
8. Ломоносов М.В. *Полн. собр. соч. Т.6.- М.: Л.: Издательство Академии наук СССР, 1952. - 689 с. [Електронний ресурс].* Режим доступа: <http://www.runivers.ru/lib/book6882/>

9. Основные положения педагогической работы в дошкольных учреждениях. - М., 1924. – 29 с.

10. Обов'язкові заняття в дитячому садку. – Методичні вказівки. – [Переклад з рос. вид-ня].- К.: «Радянська школа», 1948. – 34 с.

References:

1. Aksary`na N.M. Vospy`tany`e detej rannego vozrasta. – [Y`zd. 3-e, y`spr. y` dop.]- М.: «Medy`sy`na», 1977. – 304 s. s y`l.

2. Bondar O. V. Stanovlennya ta rozvy`tok sy`stemy` doshkil`nogo vy`xovannya v USSR (1919 – 1933 r.r.): avt. dy`s. kand. istor. nauk : 07.00.01 / Bondar Oleksandra Vlady`slavivna. –X., 2006. –21 s.

3. Bexteryev V.M. O vospy`tany`y` v mladencheskom vozraste. - S-Peterburg: Ty`pografiya T-va «Gramotnost`»,1913. – 28 s.

4. Y`story`ya doshkol`noj pedagogy`ky` v Rossy`y: Xrestomaty`ya: Ucheb posoby`e dlya studentov ped. y`nsty`tutov po specz. «Doshk. pedagogka y` psy`xology`ya» /Sost N.B. Mchely`dze y` dr. Pod red. S.F Egorova. [2-e y`zd., pererab. y` dop.] – М.: Prosveshheny`e, 1987.- 432 s.

5. Kaushan N.G., Voskobojnikova K.V. Plan pedagogichnoyi roboty` z dit`my` dlya kolgospny`x yasel na litnij kvartal 1935 r. – Odessa: Odes`ky`j oblzdorovviddil – Sektor OXMD ta OZDP. -1935r. – s.104

6. Krasnogorskaya L.Y`. Ocherky` razvy`ty`ya doshkol`nogo vospy`tany`ya. – М.: Uchpedgy`z, 1938. – 112 s.

7. Kry`chevskaya E. Prakty`cheskoe rukovodstvo po vospy`tany`yu detej v pervyye try` goda y`x zhy`zny` (dlya materej, sester yaslej y` domov mladencza). - М., Y`zdatel`stvo «Rabotny`k Prosveshheny`ya»,1922. – 56 s.

8. Lomonosov M.V. Poln. sobr. soch. T.6.- М.: L.: Y`zdatel`stvo Akademiy` nauk SSSR, 1952. - 689 s. [Elektronny`j resurs]. Rezhy`m dostupa: <http://www.runivers.ru/lib/book6882/>

9. Основные положенья педагогическој работы в дошкольных учереzhdeny`yah. - М., 1924. – 29 s.

10. Obov'yazkovi zanyattya v dy`tyachomu sadku. – Metody`chni vkazivky`. – [Pereklad z ros. vy`d-nya].- К.: «Radyans`ka shkola», 1948. – 34 s.